

РЕЦЕНЗИЯ

на доц. д-р Любомир Игнатов,

върху дисертационният труд на Юлиян Агоп Одажиян, докторант на самостоятелна подготовка към катедра Теология на Философско-исторически факултет на Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“ за присъждане на ОНС „доктор“ в област на висше образование:

Хуманитарни науки, професионално направление 2.4. „Религия и Теология“, докторска програма: „Медицина, психология и вяра“

на тема:

„Литургични и музикологични аспекти на Великото славословие в славянските ръкописи на рилската певческа школа“

Научен ръководител: проф. д-н Апостол Делипапозов (архимандрит Авксентий); доц. д-р Елена Георгиева Арнаудова

Общо описание на представените материали

Със заповед № Р33-21-2360 от 17.12.2024 година на Ректора на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ (ПУ) съм определен за член на научното жури за осигуряване на процедура за защита на дисертационен труд на тема **„Литургични и музикологични аспекти на Великото славословие в славянските ръкописи на рилската певческа школа“** за придобиване на образователната и научна степен „доктор“ в област на висше образование Хуманитарни науки, професионално направление 2.4. Религия и теология, докторска програма Медицина, психология и вяра. Автор на дисертационния труд е Юлиян Агоп Одажиян – докторант на самостоятелна подготовка към катедра Теология на Философско-исторически факултет на Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“ с научни ръководители проф. д-н Апостол Делипапозов (архимандрит Авксентий) и доц. д-р Елена Георгиева Арнаудова от ПУ „Паисий Хилендарски“.

Представеният от г-н Юлиян Одажиян комплект материали на хартиен носител е в съответствие с Чл.36 (1) от Правилника за развитие на академичния състав на ПУ, включва следните документи:

- молба до Ректора на ПУ за разкриване на процедурата за защита на дисертационен труд;
- автобиография в европейски формат;

- протокол от катедрения съвет, свързан с докладване на готовността за откриване на процедурата и с предварително обсъждане на дисертационния труд;
- дисертационен труд;
- автореферат;
- списък на научните публикации по темата на дисертацията;
- копия на научните публикации;
- списък на забелязани цитирания;
- декларация за оригиналност и достоверност на приложените документи;
- служебни бележки.

Дисертантът е приложил за рецензиране **пет публикации**, две от които са под печат. Рецензията ми включва приложените пет публикации.

Curriculum vitae

Авторът на дисертационния текст е роден на 28 август 1978 г. Завършил е Средното музикално училище в Широка лъка, където започва и професионалната му реализация през 2002 г. като учител в това учебно заведение, заемайки и длъжността диригент при СМУ. Завършва също така и Академията за музикално, танцово и изобразително изкуство в Пловдив, добивайки бакалавърска и магистърска степен. Впоследствие завършва успешно още две магистърски програми в Богословския факултет и в Историческия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. От 2014 г. е докторант по Църковно пеене в Православния богословски факултет на Великотърновския университет „Св. Кирил и Методий“ с предстоящо финализиране на процедурата в ПУ. Междувременно е бил учител по музика в СОУ „Любен Каравелов“ в Пловдив и в продължение на 10 години учител по църковно пеене в Пловдивската духовна семинария „Св. Кирил и Методий“, ръководейки същевременно и хора при Духовната семинария. Понастоящем преподава в катедра „Теология“ на Философско-историческия факултет на Пловдивския университет, а също така и в СОУ „Климент Охридски“ в гр. Костенец, както и в ОУ „Христо Смирненски“ - Момин проход, където понастоящем заема и директорска длъжност. Следва да бъде отбелязано, че наред с посочените аганжименти е съвместявал и членство в общинския съвет в Костенец и ръководство на Мъжка вокална група „Боили“. Заемал е длъжността Главен експерт по Религия към МОН, възстановена през 2018 г. във връзка с усилията на МОН за по-добра организация на преподаването на предмета Религия в училищата в цялата страна.

От всичко посочено тук става ясно, че професионалната биография на дисертанта е достойна предпоставка за успешно и ползотворно завършване на предприятия от него научен труд.

Актуалност на тематиката и целесъобразност на поставените цели и задачи

През 2014 г. псалтиколюбивата общественост отбеляза 200-годишнината от последната епохална реформа на невмената нотация. Родната ни Църква възпомена това знаменателно събитие, отпечатвайки специално юбилейно издание на своя официоз¹, с което паството на Българската православна църква бе запознато с историята и значението на извършената през 1814 г. нотописна реформа, както и изобщо с развитието и мисията на Източното църковно пение. През 2016 г. бе отбелязан още един важен юбилей – 200 години от възприемането на реформираната нотация на българска земя. Благодарение дейността на Рилската певческа школа и най-вече с неocenимата заслуга на иеромонах Иоасаф Рилец (ок.1780- ок.1852) – приносителят на реформираната нотация от Цариград в Рилския манастир, българското църковномузикално певчество става едно от първите в православния свят, възприели *“Новия метод”* на нотописа. Следва истинско възраждане и разцвет на българското псалтикийно изкуство. Със забележително бързо темпо славянската псалтика почти възвръща позициите си отпреди пет-вековния музикално-културен застой. Усвършенстваната невмена нотация бива възприета и от останалите български църковно-певчески школи: Търновска, Солунска, Сливенска, Охридска, Одринска, Еленска и др., които за сравнително кратко време успяват да подготвят многоброен кадър висококвалифицирани църковни певци, които поемат пътя към храмовете на духовно пробуждащото се отечество, измествайки чуждоезичните псалти. На практика българският етнос се утвърждава като един от главните носители и пазители на източната църковно-певческа традиция, мисия непроменена и до днес.

През 2022 г. пък отбелязахме 100-годишен юбилей от приключването на църковнопевческа издателска дейност на бележитият български музикоучител Манасий Поптеодоров, а през настоящата 2025 г., в която е и защитата на този дисертационен труд се навършват 110 години от издаването на първото сериозно българско псалтикийно-теоретическо пособие, дело на музикоучителя Петър Сарафов.

В настоящо време наред с важните годишнини, отбелязани от страна на българската музикална общественост със забележително усилен интерес към Псалтикийното ни изкуство, всичко написано в тази област, независимо какъв проблем и коя епоха в развитието му засяга би било в някаква степен актуално и целесъобразно към достойното отбелязване на тези знаменателни събития от историята на църковната музика – в общоцърковен и поместен (български) аспект.

¹ *Църковен вестник* - юбилейно издание: 200 години Хрисанто-Хурмузиева невмена нотация, година СХV (2014), брой 24, София, 16-31 декември 2014.

Настоящият дисертационен труд следва да се възприеме именно като едно своеобразно съпричастие в честването на тези светли годишнини, до които иначе не би се стигнало без постигнатото в Рилската певческа школа през XIX век, т. е. в един най-градивните периоди от битието на българското Източноцърковно пение – епохата, в която на страниците на славяноезичните певчески ръкописи се появяват изследваните в дисертацията на Юлиян Одажиян Велеки славословия.

Познаване на проблема

Изложеното в професионално-творческата биография на г-н Одажиян е в достатъчна аргументация, че авторът на дисертационния текст е изключително добре запознат с проблематиката на изследваният от него вид песнопения. Опитът в църковнопевческото дело, който той несъмнено притежава, е средството, чрез което правилното решение на поставените въпроси е налице в представеният дисертационен текст. Смело мога да заявя, че научния труд на г-н Одажиян е именно резултат от дългогодишната му църковнопевческа и музикоучителска дейност и познаване на проблема, върху той работи през последните години.

Методика на изследването

Изследването на г-н Юлиян Одажиян е с интердисциплинарен характер, което налага ползването на широк кръг изследователски методи. В съгласие с приложената интердисциплинарност на дисертацията смятам, че е подбрана необходимата, адекватна и подпомагаща изследването методология. Казано с други думи: при всеки аспект в изследването оперира съответният сполучливо избран от дисертанта метод.

Характеристика и оценка на дисертационния труд

Дисертационният труд е изложен в рамките на 257 стр., от които 6 стр. са означени като Приложения и 15 стр. Библиография. Вписани са 401 бележки под черта и са използвани общо 154 издания по темата, значителна част от които са изворова литература и музикални ръкописи.

В цялостен план дисертационният труд на докторант Юлиян Одажиян отговаря на изискванията за подобен род научни съчинения. Изказът е научен, но същевременно лек и разбираем, въпреки специфичната терминология на темата. Подбрана е необходимата и богата по обем изворна и научноизследователска литература. Прави впечатление дългия списък чуждоезични пособия. Всичко това отново е белег на положена усилена научноизследователска работа, довела до осъществяването на съчинението му като един наистина сериозен дисертационен труд, представляващ безспорен принос в тази област на богословската наука. Всъщност всяка от трите глави на дисертацията има своя приносен характер.

Уводната част е представена в обичайния (класически) вид. С тези редове дисертантът заостря интереса на читателя към изложението на своята магистърска теза, внасяйки в умозрението му представа за важността на избраната от него тема.

Първа глава е представена в рамките на 47 компютърни страници и разглежда предварителни и общи въпроси свързани с песнопението Велико славословие. Всъщност на тези страници е представено в задълбочено изложение всичко, което от научно гледище представлява информация по съществени въпроси, отнасящи се до Великото славословие като цяло. И по-конкретно: тук е поместена научна информация за произхода, развитието и състава на Великото славословие, както и за видовете славословия и тяхната богослужебна употреба в Древната православна църква и в някои инославни и нехалкидонски църкви. В тази част на съчинението са засегнати още и въпроси, свързани с жанра, догматичните аспекти, структурата и редакциите на това песнопение.

По моя преценка представеното в тази глава най-категорично определя автора ѝ като вече изграден изследовател и научен работник. Тя е значим принос не само в българската богословска наука, но в известна степен и в общоправославната такава, тъй като се явява обобщение и надграждане на трудовете на руски, гръцки и западни изследователи. Православната богословска наука богатее дори и само с тази част от представеният научен труд.

Втора глава бих определил като същинска интродукция в изследването за литургичните и музикологични аспекти на Великото славословие в славянските ръкописи на Рилската певческа школа, като съответно занимава читателя с въпроси, свързани с историята на светата рилска обител и най-вече с дейността и църковномузикалните традиции на школата. Споменати са видни дейци на школата, като е направен акцент по отношение на живота и делото на най-дейният ѝ представител – о. Неофит Рилски. Тук е намерил място още и кратък обзор предимно на славяноезичните, както и на гръцкоезичните и двуезичните (гръцкославянски) музикални ръкописи, съдържащи Велики славословия и съхранявани в библиотеката на манастира. Обърнато е внимание и на такива, които са създадени в рилския музикален скрипторий, но днес не са нейно притежание.

Факт е, че за Рилския манастир и за дейността на църковнопевческата школа в тази света обител с нейният най-ярък представител йеромонах Неофит Рилски през последните десетилетия са правени множество проучвания, които съответно са намерили място на страниците на десетки студии и статии, а дори и специални монографии, като наскоро бе защитена и дисертация за приносът на о. Неофит Рилски в българското църковнопевческо дело. Въпреки това тази глава има своя приносен характер и той се състои в използването на из-

вестната вече научна информация в съвсем различен аспект, неприлаган до този момент и необходим за научните проучвания, свързани с Великото славословие. Освен това, принос в тази глава представлява и систематизираното изложение на постиженията в тази насока от наши съвременни изследователи, като в някои отношения е осъществено и надграждане. Всички тези фактори допринасят за дисертабилния статус на избраната от г-н Одажиян тема.

Трета глава представя плодonoсие от мелотворения на Великото славословие, поместени в рилските църковнопевчески ръкописни псалтихии, песносъчинени от йеромонах Неофит Рилски. Обект на изследване в тази глава са Велики славословия на четвърти, пети, шести, седми и осми гласове. Изложението им е предшествано от кратки теоретични бележки за съответните гласове, които имат визията и качеството на учебно теоретично пособие за представените гласове. Подобен музикологичен анализ на определен вид песнопения, мелографиран в Рилската певческа школа се прави за първи път. На въпроса: каква е ползата и смисълът от тези обемни мелодически констатации? – би следвало да се отговори следното:

1. Подробният анализ на мелодическата линия на изследваните четири Велики славословия ще способства за правилното и прецизно усвояване на източната църковнопевческа мелургична традиция от страна на желаещите да вникнат в тънкостите на псалтихийното изкуство;
2. Посредством тези анализи следва да се определи мястото на Рилската певческа школа в общоправославен мащаб, давайки й значението на църковномузикален център от висок ранг;
3. Чрез тях става известен на псалтиколюбивата българска общественост музикално-композиционния похват на видния наш възрожденец, музикоучител, мелограф и кодикограф йеромонах Неофит Рилски. С тази си именно мелографска дейност той добива известност и зад етническите ни граници. Познаването на мелотворческите му способности, отразени в трета глава на дисертационния труд, ще обогати и представата ни за него като колос в българското църковнопевческо поприще. Адмирарам написаното в точка *Изводи към глава трета*.

Заключението следва обичайния начин за представяне на тази част от научните съчинения. В общи линии представлява сбогуване с читателя като е направен опит за равностепенна от извършената работа, придружена от затвърждаване и допълнително богословско разясняване на постигнатите резултати. В тази заключителна част на базата на постигнатите

резултати, представени в дисертационния труд са посочени и възможностите за по-нататъшните изследвания по темата.

Авторефератът отговаря на съдържанието на дисертационното съчинение.

Приноси и значимост на разработката за науката и практиката

В съвременното ни за радост на всички музикословстващи се наблюдава нарастващ интерес към Псалтикийното изкуство. Това е така не само по отношение на неговата теория и практика, но и към въпроси, свързани със същността, зараждането, произхода и развитието на църковното пение, както и за проблемите в хода на това развитие в неговата почти две хиляди-годишна история. Недописаните и ненаписаните страници в нея, повече от всякога натрапват оскъдието и празнотата си в очакване на своите писачи, в лицето на усърдни и всеотдайни в работата си изследователи. В не по-малка актуалност това се отнася и за псалтиката в пределите на родината ни и по-специално в диоцеза на Българската православна църква. Изследващите църковната ни музика светски институти показват успехи и в не малка степен задоволяват търсещите научни познания за историята, теорията и практиката на Псалтикийното изкуство. Българското богословие напоследък също показва успехи, но все още те са недостатъчни по отношение на изследването и опознаването на псалтикийната ни традиция. Настоящият писмен труд е принос в тази насока. Г-н Юлиан Одажиян е избрал наистина интересна тема и както е видно от представения текст е подбрал отговорно и е положил старание и усилие да доведе дисертационният си труд до успешен завършек.

Предвид особеният характер на научното съчинение до голяма степен приносните моменти, дисертационността и значимостта за българската богословска наука на представеният за оценка научен труд бяха коментирани при разглеждането и оценяването на дисертационния труд. В тази връзка смея да заявя, че те напълно отговарят на посочената от дисертанта самооценка на научните приноси, представени в четири мерни единици в края на съчинението.

Дисертацията на г-н Юлиан Одажиян дава нова идейна насока на проучвания и отваря широко поле за изследователска дейност. Йеромонах Неофит Рилски е автор на песнопения и в други жанрове на църковнопевческото изкуство, които очакват своята научна разработка, като освен това Рилската певческа школа се слави и с други изкусни мелотворци, чиито прекрасни песнотворения заслужават вниманието на църковномузикалната наука. Да се на-

дяваме и други работници в това поприще да вложат труд в тази насока и обогатят българската научно-изследователска съкровищница.

Преценка на публикациите по дисертационния труд

В списъка на публикациите от документацията по процедурата, приложен от г-н Одажиян, са отразени пет публикации, за четири от които е пояснено, че са под печат. При прегледа им установих, че поне в четири от тях се открива единтичен текст с части от дисертационното съчинение.

Лично участие на докторанта

Видно е, че докторантът е положил огромни усилия и забележително старание при съставянето и изложението на дисертационното си съчинение, което в крайна сметка намираме във вид и качество на сериозен изследователски труд, с присъщите му научни приноси. В предложения текст в подробен, но и в систематизиран вид е представено почти всичко, свързано с Великото славословие. Дисертантът се позовава в съчинението си на научните постижения на видни изследователи в тази област, ползвайки ги като база, върху която надгражда със свои научни проучвания, в което се състои всъщност и приносния елемент на неговата работа. Смятам, че постигнатите резултати са негова лична заслуга, но не следва да се подценява и вещото ръководство на неговите научни ръководители, чиито напътствия несъмнено са спомогнали за довеждането на съчинението до успешен край.

Критични забележки и препоръки

В дисертационния текст на г-н Одажиян бяха забелязани несвършенства и поводи за критични бележки. Причините за тях всъщност не влошават идейното и приносно качество на свършената работа. Някои от тях са незначителни грешки от техническо естество, а други отдавам на недоглеждане или на неопитност. Съгласно изискването за представане на обективна преценка следва да бъдат споменати поне някои от тях, като споменаването им тук следва да се възприеме като колегиална препоръка с цел привеждането на дисертацията в още по голяма безупречност.

Предвид изискването за баланс между отделните глави на научни съчинения от този род трябва да бъде отбелязано, че в магистърската разработка това не е спазено: първа глава се състои от 47 страници, втора от 41, а трета от 130. Понятно е, че именно тази глава е замислено да бъде развързката на представената проблематика и следва акцентът да е върху нея с оглед и спецификата на изследвания материал, но все пак би могло в интерес на баланса между главите трета галава да бъде реструктурирана и да се открият възможности за

обособяването на четвърта и дори пета глава, в които да бъдат представени поотделно диатоническите и другите гласове, облекли в музика наличните в рилските ръкописи Велики славословия.

Употребяваната днес българска църковномузикална терминология води началото си в столетията преди нас. През Възраждането тя бива утвърдена и допълнена от нашите музикоучители-възрожденци. Именно в Рилската певческа школа е мястото, където гръцките запевки и църковнопенческа лексика категорично са заменени с български, като остават само нищожен брой гръцки термини. Това се възприема навсякъде в етническите ни предели. Вече близо две столетия тази традиция е стриктно спазвана от поколения музикоучители и редови църковни певци, като това е заложено и в църковнопевческата литература. Известно изключение се наблюдава в някои светски публикации на църковна музикално-медиевистична тематика, но напоследък и при тях се забелязва унифициране с възрожденската и съвременната богословска практика, като само в единични случаи се подражава на чуждоезичната традиция. Такава е приложена и в подложеното на оценка съчинение. Подобни писателски похвати със сигурност не са признаци за особено висока научност на даден текст. Уверен съм, че съставителя на настоящия труд желае това му творческо постижение да не служи само за негово лично удовлетворение, а да бъде достъпно и разбираемо за широк кръг от читатели, на които няма да им е необходимо наред с труда пред тях да лежи и Речникът за чужди термини в българския език. Всички тези музикални чуждици имат своето съответствие с прекрасни и звучни български определения, понятни за всички богословстващи читатели, които достойно да оценят стойностния труд на дисертанта. С изключителна добронамереност му препоръчвам да следва нашата българска църковнопевческа практика по отношение на знаковите наименования и другите музикални означения.

Препоръки за бъдещо използване на дисертационните приноси и резултати

Достоинствата на дисертационния труд на г-н Юлиан Одажиян са в необходимата достатъчност той да бъде добре приет сред православните читатели, търсеци богословски познания по-специално по отношение на църковната музикология. Представената в него информация е твърде полезна и навременна за българската богословска наука и най-вече за занимаващите се с изследвания в областта на християнската химнография, църковното осмогласие, историята на църковнопевческото изкуство и богослужебен ред. Трудът със сигурност би бил интересно четиво и за музиколози извън богословската наука. Горещо препоръчвам неговото публикуване.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Въз основа на добитите добри впечатления и приносния характер на дисертационния труд, убедено препоръчвам на членовете на уважаемото жури да присъедини г-н Юлиан Одажиян към общността на докторите-богослови, давайки положителна оценка на неговата научна работа и присъждайки му научната и образователна степен „доктор“ в област на висше образование: Хуманитарни науки, професионално направление 2.4. „Религия и Теология“, докторска програма: „Медицина, психология и вяра“. Такава оценка със задоволство и адмирации давам и аз с препоръка авторът да положи блага воля и направи необходимото за издаването и популяризиране съдържанието на своята дисертация. Достоинствата ѝ са в необходимата достатъчност тя да бъде добре приета сред работещите „Църкви и Отечеству на ползу“ наши музикословстващи богослови и цялото българско църковно изпълнение.

София, 02.02.2025 г.

Рецензент: .....

(доц. д-р Любомир Игнатов)